

PRASLOVANSKO *PLESTI »GOVORITI« ALI LUŠČENJE HOMONIMOV

Zasledovanje zgodovine pomenske in oblikovne strukture besede kot delčka širše jezikovne strukture marsikdaj razkriva zapletena in zanimiva pota. Ne le jezikoslovca oz. etimologa, ampak vsakega človeka kot uporabnika in preoblikovalca besed venomer zanima, od kod beseda, ki jo vsak dan uporablja. Torej je vsak človek neke vrste etimolog. Toda pri tem se dogaja, da besede zaradi homonimije marsikdaj avtomatično poveže z besedno družino, ki s povezano nima istega porekla. Naj za primer takšnega ljudskega etimologiziranja navedem sloven. *odvrniti*, *zavrniti* »odgovoriti«, ki bi ga vsak Slovenec povezal z *vrniti* iz ide. **uer-* »obrniti, vrteti«. Danes so zaradi homonimnosti semantične razlike marsikdaj tako zabrisane, da bi še tako pretanjeni etimolog pristal na ljudski etimologiji, če ne bi v narečju našel oblik *opovréti*, *opovrém* »oporekati«, ki kažejo na zvezo z ide. **uer-* »govoriti«. ¹ Takšnih primerov je v jeziku ogromno. Največkrat je prav homonimnost razlog, da neka besedna družina skorajda popolnoma izgine iz jezika. Relikti, ki ostanejo razpršeni na širokem jezikovnem področju, pa so oblikoslovno, predvsem pa semantično tako preoblikovani, da zahtevajo pri razbiranju besedne družine dokaj nekonvencionalno misel, ki dopušča še tako »čudne« pomenske pretvorbe, vendar čudne le za tistega, ki se ne more odtrgati od sinhronega pogleda na jezik.

Tako bi marsikdo ob frazi *okrog nas so pletli laži* glagol *plésti* »govoriti« takoj povezal s *plésti*, *plétem* »motati«. Tudi večina slovanskih etimoloških slovarjev, ki so se dokopali do črke *p*, razlaga splošnoslov. *plesti* »govoriti, navadno kaj izmišljenega« kot preneseni pomen splošnoslov. *plesti* »motati« iz ide. **plek-* »ovijati, plesti«. Edini, ki je podvomil o takšni ljudski etimologiji, je bil Machek. ² Vendar zaradi opozicije v zvenečnosti ni verjeti njegovi razlagi, ki izvor češkega *plesti* prek stčš. **bladu*, *bledeš* pripisuje praslov. **blésti*, **blędō*. Slovanski jeziki, ki izpričujejo **blęd-*, kažejo na »fantazirati«, pomenu »čvekat« se upira tudi lit. s sorodnim *blendžiúos* »zmračim se«, *blīsta* »večeri se«.

Ide. koren **plek-* »ovijati, plesti« gotovo ni imel takšne pomenske sfere, kot jo navidezno kaže slov. *plesti*, sicer bi to izpričevali tudi drugi ide. jeziki, ki so **plek-* podedovali. Torej sta v slov. *plesti* pomešani dve različni osnovi. Pozabljeni glagol dicendi (rekanja) izpričuje stčš. *plésti* s samostojnim pomenom »karkoli govoriti«, ³ drugi slov. jeziki pa kažejo na precejšnjo specializiranost pomena, in sicer »klevetati, blebetati« (npr. češ. *plésti*, polj. *plęść*, rus. *plęstí*, ⁴ belorus. *plęśc* ⁵ in tudi »lagati« (npr. slovaš. *pliest'*, pomor. *plęsc*, belorus. *plęśc*, rus. *plęstí*). Takšni močno ekspresivni pomeni so lahko nastali le zaradi obilice drugih glagolov dicendi in zaradi vpliva homonima *plesti* < **plek-te/o-* »motati«, ki je gotovo pripomogel, da se je iz praslov. **pletъka* »*govor(ica)«, izpričanega v csl. *pletъxa* poleg *pletъka* »commentum«, ⁶ rus. *plętki* (f. pl.) »čenče, obrekovanje«, *splętka*, ukr. *plitka*, polj. *plotki* (m. pl.) »laži«, kaš. *plotki* »isto«, slovaš. *pletka* »kleveta« razvil pomen, ki ga izpričuje sbh. *plętke* (f. pl.) »intrige« in sloven. *plętka* »isto«. Litovci so morali ta samostalniki

¹ Bezljaj, VII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture (1971) 9.

² Machek, Etymologický slovník jazyka českého. Druhé, opravené a doplněné vydání 56.

³ Šimek, Slovníček staré češtiny 121.

⁴ Dal', Tolkovnyj slovar' živogo velikoruskogo jazyka' II 113.

⁵ Nosovič, Slovar bělorusskago narečija 418.

⁶ Miklošič, Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum 572.

prevzeti, ko pomen še ni bil popolnoma specializiran, saj je lit. *pletà, plėtkas*⁷ »spodobna beseda«, a tudi »zla beseda, čenča«, *pa-pletka* »sklepna beseda«.

Sloven. glagol *pleteničiti, -čim* »govoričiti« (prim. sloven. *govoričiti, besedičiti* itd.) je bil najbrž tvorjen iz neizpričanega samostalnika **pletъ*, ko je ta pomenil »govor, beseda« in ne »kleveta, laž«, kot to kažejo rus. *splėtnja, pletni* (f. pl.), belorus. *pletnjà*. V drugačni prevojni stopnji najdemo samostalnik **pletnja* v sloven. pridevniku *platinjāv* »premeten, zahrbtn«.

Ob upoštevanju pomenske pretvorbe »nalagati« > »ogoljufati« bi kazalo k tej besedni družini priključiti tudi sloven. *oplėsti, oplėtem* »ogoljufati«, vendar to trditev precej ovira pomen njegovega nedovršnega para, tj. *oplėtati, oplėtam* »maščevati«, ki se formalno v veliki meri sklada z belorus. *pletač, -tāju* »lagati«.⁸

O-jevsko prevojno stopnjo kaže le rus. *plotitъ* »lagati«.⁹ Pričakovanih pomenskih razlik tu ni več zaznati, vendar so tedaj, ko je bila ta besedna družina še tvorna, gotovo obstajale, a so se potem porazgubile.

Številne pomenske vzporednice tipa *reči*: *urok* dovoljujejo, da sem priključimo sloven. *platiti se, -im se* »uročen, začaran biti«, *plātek* (m.) »urok«, *uplatiti, -im* »začarati, ureči«, *oplatėti, -im* »uročen postati« in *oplātki* (m. pl.) »uroki«. Na to navidezno osamljeno besedno družino je opozoril Bezlaj¹⁰ in jo povezal z ide, korenom *(s)pel- »vzneseno govoriti«. Na prvi pogled se zdi, da le slovenščina ohranja podaljšano o-jevsko stopnjo ugotovljene praslov. osnove **plet-*, toda semantična motivacija

reči → (do-, iz-)govarjati → biti dorečen

} biti uročen

} biti veljaven, veljati

dovoljuje priključitev tudi slov. **platėti* »veljati«, ki ga samostojnega ohranjata le dolnja lužiščina, prim. *ptašeš, -im* »veljati«,¹¹ in gornjelužiški dialekt v okolici Hoyerswerda, prim. *ptačec, -im* »isto«.¹² V drugih zahodnoslov. jeziki se je **platėti* zlil s splošnoslov. **platiti* »plačati«, a ga le-ta v svoji pomenski sferi še izpričuje. Tako je češ. *plattiti, platiš* »plačati«, toda *Tedy plati, přijmate sazku?* kaže na *plati* (3. sg.) »velja«. Poleg tega češčina izpričuje tudi *uplatiti* »podkupiti«, tj. pregovoriti koga z besedami, dejanji ipd. (prim. sloven. *uplatiti*) in *uplatnit se* »uveljaviti se«. Poljsko *pfacić* »plačati«, toda *pfaci* »velja« v *a pfaci kryć*, tudi *pfatka* »postavka«. Ravno tako tudi kašubsko *pfacęc* »plačati« poleg »veljati« in polabsko *plóte* »velja«.

Splošnoslov. trgovski termin **platiti* »plačati« na osnovi virov, iz katerih zvemo, da je bila v 9.–10. stoletju pri Slovanih vrsta tkanine uporabljena kot plačilno sredstvo, z večjimi ali manjšimi težavami razlagajo kot denominativni glagol iz **platъ* »kos blaga, krpa«. Torej naj bi bil njegov prvotni pomen »dati *platъ* za nekaj → nadomestiti, poravnati«. V vseh slovanskih jezikih pa kaže ta ozki trgovski termin sorazmerno široko pomensko sfero, ki jo je treba pripisovati zlitemu **platėti*. Na slovanski **platėti* kaže tudi belorus. particip. pas. *plóčenyj* »veljaven, vreden«.¹³

⁷ Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch 520.

⁸ Nosovič, Slovar bělorusskago narėčija 418.

⁹ Dal', Tolkovij slovar' II 116.

¹⁰ Bezlaj, Radovi ANUBiH XXXV 95.

¹¹ Muka, Słownik dolnosorbskeje rěcy a jeje nařecow II 63.

¹² Mucke, Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der niedersorbischen Sprache! 500.

¹³ Nosovič, Slovar bělorusskago narėčija 419.

Tudi v litovščino prevzeti *plėtyti* (iz p.?) »veljati«¹⁴ dokazuje obstoj **platėti*, hkrati pa kaže na ozko uporabnost **platiti* »dati *plata* za nekaj«.

Da pomenska pretvorba »plačati« > »veljati« ni možna, dokazujejo tudi drugi ide. jeziki, ki za ta pomen vedno uporabljajo različne lekseme (prim. ital. *pagare* : *costare*; nvn. *zahlen* : *gelten* itd.). Poleg tega južnoslov. jeziki s paralelno tvorbo, tj. verbum dicendi > »veljati« dokazujejo genetično povezavo med **plesti* in **platėti*.

Slovensko knjižno *velėti* ima pomen »ukazati«, toda narečno (Bela krajina, jugovzhodna Štajerska) ohranja starejši pomen »reči« (npr. *velijo* »pravijo«). V srbohrvaščini je ta glagol le še arhaizem, ohranjen le v nekaterih oblikah, toda povsod s pomenom »reči«. Tudi makedonsko *se veli* je »govori se«, prav tako bolgarsko *velja*, *-iš* »govoriti«. Sloven. *veljati*, *-ām* »imeti domenjeno vrednost« poleg *veljāti*, *-ām* »isto«, ki ga najdemo že pri protestantih,¹⁵ v začetku 17. stoletja zapisanega pri Alasiu *vagliat* »valere« in sbh. *vājlati*, *-ām* poleg *veljāt*, *-ām* (Kosmet) in *veljāti* (Žumberak) je treba razlagati kot tvorbo iz **uel-* »reči, ukazati«, kot je to storil Skok,¹⁶ ki *a*-jevske oblike razlaga iz **uōl-*.

Eden najstarejših socialnih dogovorov *plati* (3. sg.) »velja« se je torej le naključno pomešal s **platiti* »plačati«. Ne da pa se ugotoviti, na kateri semantični stopnji je vstopil vanj, kar bi seveda osvetlilo tudi slovenske izraze besedne magije.

Dokazovanje besedne družine praslov. **plesti* »govoriti« osvetljujejo tudi litovski glagoli *pletavóti*, *-óju* »zgovoren biti«,¹⁷ *platavóti*, *-óju* »kričati, zmerjati« in *plotavóti*, *-óju* »biti objesten, bahati se«. Vsi trije primeri očitno kažejo na slovansko izpeljavo; lit. *-avóti* = slovan. *-ováti*. Litovščina izpričuje takšno izpeljavo tako pri lastnih osnovah kakor tudi pri prevzetih. Ker niti Kurschatov niti Fraenklov slovar ne beležita pristnih litovskih besed, iz katerih bi bili ti glagoli izpeljani, prav tako pa jim ni najti ustreznih slovanskih oblik, ne morem o izvoru teh glagolov reči nič dokončnega. Kljub vsemu pa glagolske osnove dobro osvetljujejo vse tri prevojne stopnje in ugotavljane pomene: praslov. **plet-* »govoriti«, **plot-* »izgovarjati«, **plōt-* intensivum k **plot-*.

Praslov. **plet-* zahteva, da poleg ide. korena *(*s*)*pel-* »vzneseno govoriti« nastavimo tudi ide. *(*s*)*pele-t* *(*s*)*plet-*. Oblike, ki jih Pokorny¹⁸ navaja pod korenem *(*s*)*pel-*, izpričujejo poleg neekspresivnega pomena (prim. armensko *aia-spel* »pripovedka, uganka«, gotsko *spillōn* »pripovedovati«) tudi zelo ekspresivnega (prim. grško *ἀπειλή* »grožnja, bahava obljuba«, letonsko *nuopelī*, *appelīt* »obrekovati, zmerjati, zasmehovati«, *pa'as* (pl.) »graja, zasramotitev«, *iz-pal'uōt* »grajati«, toharsko *pāl-*, *pāl-* »slaviti, poveljevati«), kar lepo kažejo tudi slovanski refleksi (prim. tudi angl. *spell* »čarobna beseda ali formula«). Sem je treba prišteti tudi osamljeni srbohrvaški glagol *peliti*, *pelim* (impf.) »ostro govoriti, ukazovati, priporočati« (Dalmacija), ki ga Skok,¹⁹ misleč na prevoj *e* : *i* (prim. sbh. *teči* : *proticati*), s pridržki povezuje s sbh. *piljiti*, *-īm* »buljiti, zijati«, *piliti*, *-īm* »isto« (Dubrovnik, Lika), kar že semantično ni zadovoljivo.

Idealne vzporednice praslov. **plesti* ni najti, izpričujejo pa na primer baltski jeziki in deloma tudi slovanski številne glagole, ki kažejo na izpeljavo iz ide. *(*s*)*pele-* in so opremljeni z drugačnimi korenskimi determinativi. V svoji pomenski sferi kažejo ti refleksi poleg pomena »lagati, klevetati« tudi »pokljati, prasketati ipd.«, kar daje slutiti, da je ekspresivni

¹⁴ Kurschat, Litauisch-deutsches Wörterbuch 1918.

¹⁵ Rigler, Začetki slovenskega knjižnega jezika 202, 220.

¹⁶ Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika III 563.

¹⁷ Kurschat, LDW 1910, 1902, 1918.

¹⁸ Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 985.

¹⁹ Skok, ERHSJ II 634.

*(s)pele- v svoji drugi polni prevojni stopnji že zelo zgodaj začel učinkovati kot onomatopeja, lahko pa gre tudi v teh primerih za homonimijo.

Fraenkel²⁰ razlaga litovsko *plepėti* »kramljati, lagati, blebetati«, tudi *plėpti* »zgovoren po-stati« in letonsko *plepēt* »lagati« kot onomatopoetične izraze, ki jih je najti tudi v drugih ide. jezikih, so pa v resnici lahko le varianta ide. *(s)pele-, tj. *ple-p-. Tudi litovsko *pleškėti* s pomenom »pokljati, prasketati« poleg »lagati«, letonsko *pleškēt* »kramljati, lagati«, kar Fraenkel²¹ veže z rus. *pleskat* »ploskati«, češ. *pleskati* »blebetati«, dodati je treba slovaš. *pleskotat'* »isto« in pomorj. *plesklotac* »neumno lagati«, bi lahko razlagali iz *ple-sk- k ide. *(s)pele-. Takšnih primerov je veliko.

Primer praslov. *plesti »govoriti« dovolj zgovorno kaže na problem resnične pomenske elastičnosti korena oziroma njegove besedne družine in znova opozarja na homonimijo kot enega izmed bistvenih dejavnikov pri širjenju pomenskih sfer in oblikovanju novih miselnih procesov.

Marko Snoj

Znanstvenoraziskovalni center SAZU v Ljubljani

KAJ SE SKRIVA V BESEDI VOLKODLAK?

O volkodlakih so do današnjega dne že precej napisali. Ker pa je ta problem mnogo bolj zanimal etnologue kakor jezikoslovce, je etimologija te splošnoslovanske besede ostala nezadovoljivo rešena. Seveda obravnavajo *volkodlaka* tudi vsi slovanski etimološki slovarji, ki jim je že uspelo priti prek črke v. Toda vsi po vrsti ponavljajo Bernekerjevo mnenje¹, da je treba rekonstruirati praslov. **vlko-dlak* k **vlk* »lupus« in **dlākā* »cutis« (rekonstrukcija **dolkā*, ki jo Berneker navaja na prvem mestu, je posledica nepoznavanja bal-toslovanske etimologije²). Zanimivo je, da se pol stoletja pred njim Miklošiču takšna etimologija ni zdela verjetna. V svojem etimološkem slovarju se namreč izogne kakršnikoli razlagi s stavkom: *-dlak* ist dunkel.³

V semantičnem smislu Bernekerjevi razlagi na prvi pogled ni kaj oporekati. Tudi fonetične spremembe lahko razlagamo z najrazličnejšimi tabuističnimi preobrazbami, ki še niso dovolj raziskane. Vendar je mogoče po podrobnejšem pretresu, kaj volkodlak sploh je in kako nastane, pa tudi po natančnejši analizi fonetičnih sprememb z upoštevanjem areala slov. besede *dlāka*, resno podvomiti v Bernekerjevo razlago.

²⁰ Fraenkel, LEW 616.

²¹ Fraenkel, LEW 601.

¹ Berneker, SEW I, 208.

² Glej o tem Brückner, KZ XLVI (1914), 207, ki primerja praslov. **dlāka* z lit. *lokys*, staroprus. *klokis* »medved« (= »kosmatinec«).

³ Miklošič, EW, 380; Die slav. El. im Rum. 17, 69.